

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

7-son (5-jild)
2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 7 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy

kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Норов Шухрат Сувонович</i> МОЛОДЁЖНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ИНТЕГРАЦИИ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ЗАРАФШАНСКОГО ОАЗИСА	9-14
<i>Nazirxo'jayev Muhammadalixo'ja Qosimxo'jayevich</i> 1945-1950-YILLARDA ANDIJON VA FARG'ONA VILOYATLARIDA HARBIY ASIRLARINING QURILISH VA XALQ XO'JALIGI ISHLARIGA JALB ETILISHI TARIXIDAN	15-22
<i>Xujaniyazov Uktam Eshbaevich</i> QORAQALPOG'ISTON DAVRIY MATBUOTINING MUSTAQILLIK YILLARIDAGI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI (1991-2018).....	23-27
<i>Toirjonova Ruxsora Shaxobiddinovna</i> SOVET DAVRIDA VAQF MULKLARI TAQDIRI VA DINIY MUASSASALARGA BO'LGAN MUNOSABAT	28-31
<i>Aytmuratova Janilsin, Quvvatova Charos</i> THE ROLE OF THE JADIDS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL PUBLIC EDUCATION, LITERATURE, AND ART	32-36
<i>Rahimova Zeboxon O'ktam qizi</i> XORAZM HUDUDIDAGI TARIXIY QAL'ALAR REKONSTRUKSIYASIDA 3D MODELLASHTIRISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	37-42
<i>Aytmuratov Jalgas, Doshniyazov Raxat</i> QORAQALPOG'ISTON SAN'ATINING TARAQQIYOTIDA TASVIRIY SAN'ATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH MANBALARI	43-49

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Raximbayev Akmal Azatboyevich</i> O'ZBEKISTON HUDUDLARIDA SANOATNI RIVOJLANISHI VA AGLOMERATSIYALARNI SHAKLLANISH JARAYONLARI	50-57
<i>Amonov Mehridin Oromiddinovich</i> TADBIRKORLIK FAOLIYATINI BOSHQARISHDAGI RAHBARLIK USHLUBLARI	58-63
<i>Shukurov Ikrom Abdurashitovich</i> TURIZM SOHASINING RIVOJLANISHIDA TURISTIK FIRMA VA TASHKILOTLAR TOMONIDAN SOTILGAN SAYYOHLIK YO'LLANMALARINING TA'SIRINI TAHLIL ETISH	64-69

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Karimbayeva Salomatxon, Mirzaxmedov Abdurashid</i> IJTIMOIY TOLERANTLIKKKA TA'RIF	70-74
<i>Qayumova Aziza Toshmuradovna</i> IBN XALDUN IQLIMLAR NAZARIYASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLILI.....	75-78
<i>Bekpo'latov Ulug'bek Rahmatulla o'g'li</i> SIMMETRIYA VA ASIMMETRIYA BIRLIGI KONTEKSTIDA "O'ZBEKISTON – 2030" STRATEGIYASIDAGI G'OYALARNING IJTIMOIIY FALSAFIY TAHLILI	79-85

<i>Kubatov Shahobjon</i> 2016-2024-YILLARDA O'ZBEK JAMIYATI TAFAKKURIDA DAVLATNING IJTIMOIIY FUNKSIYALARI TAHLILI	86-96
<i>Abduraxmonov Is'haq, Jurayeva Rayxona</i> YOSHLARDA AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK MUAMMOLARI	97-100
<i>Raximova Yulduz Dilmurod qizi</i> ISLOM FALSAFASIDA INSON TALQINI	101-104
<i>Achilov Firdavs Nasritdin o'g'li</i> YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI MA'NAVIIY QIYOFASINI YUKSALTIRISHDA MAHMUDXO'JA BEHBUDIY TA'LIMOTINING AHAMIYATI	105-108
<i>Mansurov Abdulaziz Akbarjonovich</i> DEMOGRAFIK JARAYONLAR, MIGRATSIYA VA URBANIZATSIYANING MADANIYATLARARO DIALOGGA TA'SIRI.....	109-113
<i>Хамдамов Бехзод Хабибович</i> ФИЛОСОФИЯ ЛИЧНОСТИ И СУДЬБЫ В «БОБУРНАМЕ»	114-118

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Mamadaliyeva Naibaxon, Mamadaliyeva Odinaxon</i> DAVLAT TILIDA SIFAT VA SERTIFIKATLASH ATAMALARI IZOHLI LUG'ATINI YARATISH ZARURATI	119-125
<i>Алиева Эльвина, Расулова Дилбар</i> ИЗУЧЕНИЕ КОНВЕРГЕНЦИИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОЗАИЧЕСКОГО ТЕКСТА	126-134
<i>Eshboyev Qahramon Bakir o'g'li</i> LEKSIKOGRAFIYADA DARAJALANISH QONUNIYATINING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI	135-144
<i>Qodirova Barno Ibragimovna</i> O'ZBEK FILOLOGIK TERMINOLOGIYASIDA -IZM QO'SHIMCHASINING ETIMOLOGIK VA MORFOLOGIK TAHLILI	145-149
<i>Tursinbaev Ilham Po'latbay o'g'li</i> BOLALAR ADABIYOTIDA POEMANING JANRIY XUSUSIYATLARI	150-154
<i>Abdurahmonova Farangiz, Xudoymurodova Xurriyat</i> "SAG'RI TERI TILSIMI" FALSAFIY ROMANIDA BOSH QAHRAMON TAQDIRINING BADIY TALQINI	155-158

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Yunusov Xaydarali Muratovich</i> YEVROPA ITTIFOQI HUQUQINING ASOSIY PRINSIPLARI	159-168
<i>Zokirov Sherzod</i> O'ZBEK XONLIKLARIDA INSON HUQUQLARINING TA'MINLANISHI: FUQAROLAR MUHOJIRATLARI BILAN ISHLASH VA U BO'YICHA NAZORATNI AMALGA OSHIRISH MISOLIDA	169-176
<i>Жураев Шерзод Юлдашевич</i> ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНЦИПА ЗАЩИТЫ ДОВЕРИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА	177-185

<i>Maxamatov Maxmud Maxamataminovich</i> INSON HUQUQLARIDAN CHEKINISHNI XALQARO STANDARTLARDA TARTIBGA SOLINISHI	186-192
<i>Мадаминова Дилафруз, Авазбекова Диёрахон</i> СОПРИКОСНОВЕНИЕ ИСЛАМСКИХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ НОРМ В ВОПРОСАХ РОДИТЕЛЬСКИХ ПРАВ И ОПЕКИ НАД РЕБЁНКОМ	193-202
<i>Qudratillayev Jaxongir Zokirjon o'g'li</i> INTERNETDAN FOYDALANISH HUQUQINING TARKIBIY QISMI	203-209
<i>Мукумов Бобур Мелибой угли</i> ОЦЕНКА РЕГУЛИРУЮЩЕГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ЭКСПЕРТИЗА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА, БИЗНЕСА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА	210-214
<i>Mamatmurodov Farrux Farxod o'g'li</i> FUNDAMENTAL DIFFERENCES AND ANALYSIS OF THE ORGANIZING PRINCIPLES OF ISLAMIC FINANCE AND TRADITIONAL FINANCE. IN THE EXAMPLE OF ISLAMIC BANKS AND TRADITIONAL BANKS	215-222
<i>Yarlakabov Sherali</i> ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KADRLAR BILAN ISHLASH HUQUQIY ASOSLARINING NAZARIY JIHATLARI	223-228
<i>Боймурзаев Жасурбек Бахтиярович</i> ЗНАЧЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ В БОРЬБЕ С НАРКОТИКАМИ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ	229-234
<i>Xadjiyev Azizbek Kadambayevich</i> “IJTIMOIY ADOLAT” TUSHUNCHASI, MAZMUNI VA TARKIBI VA XALQARO QONUNCHILIK Hujjatlarida tutgan o'rni	235-240
<i>Abulxayrov Rustamxon Ibodullayevich</i> PORTLASHDAN KEYIN KO'ZDAN KECHIRISH DAVOMIDA OLINGAN ASHYOVIY DALILLAR BO'YICHA TAYINLANADIGAN PORTLASH-TEKNIK VA PORTLOVCHI MODDALAR EKSPERTIZALARI HAL ETADIGAN MASALALAR	241-249
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Jumaniyozova Muhaiyo Tojiyevna</i> IJTIMOIY-GUMANITAR YO'NALISH PEDAGOGLARI KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI.....	250-256
<i>Menglikulov Xayrulla Aliqulovich</i> OLIY O'QUV YURTIDA JISMONIY TARBIYANING TASHKILIIY SHAKLLARI	257-263
<i>Jurayeva Balxiya Farxod qizi</i> ROBOTOTEXNIKA DARSLARIDA STEAM – TA'LIM YONDASHUVINING AHAMIYATI	264-270
<i>Nasritdinova Madina Nurullayevna</i> ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING BADIIY-IJODIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR TAJRIBA-SINOV ISHLARI NATIJALARI TAHLILI VA SAMARADORLIK DARAJASI	271-275
<i>Charshanbiyev Namaz Maxmatmurodovich</i> KASBIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONINI RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI	276-281

11. Кузьменко С. А. Лингвопрагматические свойства конвергенции стилистических средств: Автореф. ... дис. канд.филол. наук. – Ставрополь, 2006. [Электронный ресурс] URL: <https://www.dissercat.com/content/lingvopragmaticheskie-svoistva-konvergentsii-stilisticheskikh-sredstv> (Дата обращения: 24.06.2025 г.)
12. Маторина Н. С. Информационный потенциал стилистических конвергенций (на материале англо- американской художественной прозы): Дис. ... канд.филол. наук. – М., 1989. [Электронный ресурс] URL: <https://www.dissercat.com/content/informatsionnyi-potentsial-stilisticheskikh-konvergentsii> (Дата обращения: 05.03.2025 г.)
13. Новикова Э. Г. Конвергенция речевых художественных приемов в малой прозе Т. Толстой //Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2015. – №. 390. – С. 26 – 32.
14. Царев А.М., Царева Р.Ш. Ритм и стилистическая конвергенция в «Рождественской песни» Ч. Диккенса // Современные парадигмы лингвистических исследований: методы и подходы. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. – Стерлитамак, 2019. – С. 187 – 193.

Received: 2 June 2025
Accepted: 15 June 2025
Published: 30 June 2025

Article / Original Paper

SCIENTIFIC AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF THE LAW OF CLASSIFICATION IN LEXICOGRAPHY

Eshboyev Kahramon Bakir o'glu

Associate Professor of Renaissance University of Education,
Doctor of Philosophy (PhD) in Philology

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of the law of gradation in the field of lexicography. The principle of gradation is considered as an important methodological basis for determining the levels on which words and word combinations are described in dictionaries, their semantic scope, stylistic coloring and communicative value. The article notes that by identifying the laws of gradation and applying them to the process of compiling a dictionary, the dictionary will be understandable and effective for the user. The results of this analysis serve as an important scientific basis for further improving lexicography and forming new approaches to lexicography.

Keywords: lexicography, classification, semantic level, stylistic criterion, pragmatic approach, lexicography, explanatory dictionary, synonym dictionary, educational dictionary.

LEKSIKOGRAFIYADA DARAJALANISH QONUNIYATINING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI

Eshboyev Qahramon Bakir o'g'li

Renessans ta'lim universiteti dotsenti,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada leksikografiya sohasida darajalash qonuniyatining nazariy va amaliy jihatlari tahlil etilgan. So'z va so'z birikmalari lug'atlarda qanday darajalar asosida tavsiflanishi, ularning ma'no doirasi, uslubiy bo'yalishi va kommunikativ qiymatini aniqlashda darajalash tamoyili muhim metodologik asos sifatida ko'rib chiqilgan. Maqolada darajalanish qonuniyatlarini aniqlash va ularni lug'at tuzish jarayoniga tatbiq qilish orqali lug'atning foydalanuvchi uchun tushunarli va samarali bo'lishi ta'minlanishi qayd qilingan. Ushbu tahlil natijalari leksikografiyani yanada takomillashtirish va lug'atchilikda yangicha yondashuvlarni shakllantirishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: leksikografiya, darajalanish, semantik daraja, stilistik mezon, pragmatik yondashuv, lug'atshunoslik, izohli lug'at, sinonimik lug'at, o'quv lug'at.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I7Y2025N21>

Ilmiy adabiyotlarda leksikografiya tilshunoslikning alohida sohasi sifatida qaralsa-da, uning leksikologiya bilan uzviy bog'liqligi ta'kidlanadi. Lug'at birinchi navbatda tilning leksikasini, shu jumladan so'zlarning ma'nosini, foydalanish chastotasini, nutq kontekstini, stilistik elementlarni va shakl va mazmun bilan bog'liqligini o'rganadi. Leksikografiya, ko'pincha "lug'atshunoslik" deb yuritiladi, va tilshunoslikning lug'atshunoslikka oid mavzularini o'rganadigan va tahlil qiladigan bo'limidir. Leksikografiya lug'atchilikning nazariy asoslarini ifodalasa, lug'atchilik esa lug'at tuzish amaliyoti bilan shug'ullanadi. Bir so'z bilan aytganda

leksikografiya lug'atlarni tuzish nazariyasini, leksikografiya esa ularni tuzish amaliyotini anglatadi.

XX asr 90-yillari va undan keyingi davrda leksik sinonimlarning leksikografik talqini yuzasidan o'zbek tilshunosligida bir qancha ilmiy izlanishlar olib borildi. Tilshunos olimlar O.Bozorov, Sh.Orifjonova, Sh.Bobojonov, G.Rahmonov, A.Eshmuminov, F.Saidova, B.Doniyorovning leksik sinonimlarning lug'atlarda berilishi bilan bog'liq izlanishlari ham leksikologiya va leksikografiya sohasida sezilarli yangiliklarni olib kirdi. XX asrning 90-yillaridan keyin so'zlardagi iyerarxik munosabat tufayli yuzaga kelgan *giponimiya*, *partonimiya* va *graduonimiya* kabi hodisalar fanda yangi burilishni hosil qildi. Darajalanish (*graduonimiya*) hodisasini alohida sinonimlar bilan bog'liq holda o'rganish tilshunoslikda ko'plab tadqiqotlarning yaratilishiga poydevor bo'lmoqda[1;29].

Bilamizki, graduonimiya va sinonimiya hodisalari asos belgilariga ko'ra o'xshash. Graduonimiya va sinonimiyaning o'rtasidagi o'xshashliklarni tahlil qilsak, sinonimiya va graduonimiya hodisasida farqlovchi belgi sinonimiyada sinonim qatorlarning aynanligi kuzatilsa, graduonimik qatorlarda esa bir-biridan farqlilik holatlarini kuzatishimiz mumkin. Shuningdek, antonimiya va graduonimiya hodisasining o'zaro munosabatini qaraydigan bo'lsak, antonimiyada antonimik qatorlarning umumiy, birlashtiruvchi ma'no qirralari bilan bir qatorda, qarama-qarshi ma'no qirralari ham bo'lishi talab qilinsa, graduonimiyada esa so'zlar o'zaro ma'noviy munosabatlariga ko'ra ma'lum bir darajalanish qatorlarini hosil etishiga ko'ra farqlanadi.

Graduonimiya hodisasi yillar davomida tadqiqotchilarni o'ziga jalb qilib kelgan. Shuni aytib o'tish joizki, leksik-semantik munosabatlar tarkibiga kiruvchi graduonimiya hodisasi dastlab sinonimiya hodisasi tarkibida o'rganilgan. Yunon faylasuf olimi Platonning "*Kratil*" asarida mazkur masalaga Suqrot bilan munozara tarzida javob izlanganligini ko'rish mumkin. Qadimgi Yunon tilshunosligining falsafiy davrida faylasuflar notiqlikka alohida urg'u berdilar. Binobarin, notiqlikka bevosita xizmat qiladigan stilistika va sinonimiyaga oid tadqiqotlarni miloddan avvalgi VI-V asrdayoq yunon tilshunosligida juda ko'plab uchratish mumkin edi. Darhaqiqat, miloddan avvalgi V asrda sinonimlar nazariyasini ishlab chiqqan Prodik omonim va sinonimlarni yaxshi bilish notiq va shoirlar uchun muhim ekanini ta'kidlagan edi[2;10].

So'nggi paytlarda so'zlararo ma'noviy munosabatlar sohasi kengayib ma'nodoshlik (sinonimiya) va qarama-qarshilik (antonimiya) ma'nolaridan tashqari leksik-semantik munosabatlarning yana bir turi graduonimiya (darajalanish) tushunchasi keng ommalashmoqda. Ushbu holat sinonimiya va graduonimiyaga o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashni talab qilmoqda. Graduonimiya aniq ta'rifga ega bo'lmagan hollarda, turli darajadagi ma'nolarni bildiruvchi so'zlar ko'pincha turli sinonimlar tarkibiga kiritilgan. Buning boshqa qonuniy sabablari ham bor edi. Chunki, sinonimlar o'xshash ma'nolarga ega so'zlarni qamrab oladi.

Tilshunoslikda graduonimiya hodisasi sinonimiyaning tarkibi sifatida o'rganilishining birinchi bosqichi antik davrlarga, ikkinchi bosqichi XVII-XIX asrlarga to'g'ri keladi. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida tilshunoslikka sistem-struktur yo'nalish g'oyalarining kirib kelishi natijasida tilning leksik-semantik munosabatlar tizimi munosabatlar sistemasi bilan boyidi. Leksik-semantik munosabatlar tizimining o'zi ikki xil munosabatlar asosida tadqiq qilina boshlandi:

1. Leksik-ma'noviy munosabatlar. 2. Leksik shakliy munosabatlar. Graduonimiya hodisasi leksik-ma'noviy munosabatlar tarkibidagi sinonimiya, giponimiya, meronimiya kabi munosabatlar bilan birgalikda turli aspektlarda tekshirila boshlandi.

Bugungi tilshunosligimizda graduonimiya termini bilan yondosh ma'noda qo'llanayotgan *gradatsiya*, *graduallik* kabi tushunchalar biroz bahstlab bo'lib ular to'liq graduonimiya hodisasini namoyon qila olmasligi tadqiqotlarda ilmiy asoslangan[2;47].

Sinonimiya va graduonimiya hodisalarining o'zaro munosabati haqida O.Bozorov o'zining fikrlarini quyidagicha keltirib o'tadi: sinonimiya tarkibidagi darajalanishga oid nozik farqlar aslida sinonimiyaning emas, balki graduonimiyaning pereferik (graduonimiyaning sinonimiya ichiga kirib borishi, tutashishi) belgilaridir[3;84]. Graduonimiya va sinonimiya hodisalarining o'zaro munosabati xususida O.Bazarov tilshunos I.G.Pavlovning fikrini quvvatlab, quyidagicha yozadi: "Graduonimiya va sinonimiya hodisalari asos belgilariga ko'ra keskin farqlanadi. Zero, sinonimiya ikki va undan ortiq leksema va frazemalar sememalarining aynanligiga asoslansa, graduonimiya sememalar asosiy semalardagi gradatsiyali farqlanuvchiga tayanadi. Bundan sinonimlarda asosiy ma'nolarning tengligi, graduonimiyada esa, teng emasligi ma'lum bo'ladi"[4;92].

Tadqiqotchi M.Qosimova o'zining graduonimiyaga bag'ishlangan ilmiy ishi[2;35] da bir qancha olimlarning darajalanish bo'yicha fikrlarini keltirib o'tgan. Jumladan: Til birliklari aro amal qiladigan leksik-semantik munosabat turlarining har biri o'ziga xos lingvistik belgi va xususiyatlarga ega. Leksik-semantik munosabatlar tilshunoslikning muntazam ravishda tadqiq qilib kelinayotgan masalalaridan hisoblanadi. Graduonimiyaning leksik-semantik munosabatlar tizimidagi o'rni masalasi bilan jiddiy shug'ullangan olimlardan biri Eduard Sepirdir. U graduonimik qatorning mavjudligi va leksik-semantik munosabatlar tizimi haqida o'zining qimmatli fikrlarini bayon qilgan[2;35]. Tilshunos olimlar: R.Safarova va Sh.Orifjonovalar graduonimiya hodisasining leksik sistemasidagi o'rni haqida quyidagicha fikr bildirgan: "Leksik sistemada uchrovchi munosabatlarning salmoqli qismini giper-giperonimik (jins-tur) va graduonimik (darajalanish) munosabatlari tashkil etadi"[6] ushbu fikrga professor A.Sobirov quyidagicha tushuntirish beradi. "Masalan, *"qor"* so'zi *yomg'ir, do'l, jala, qirov, shudring, shabnam* so'zlari bilan birgalikda yog'in leksik-semantik guruhini tashkil qiladi. Mazkur paradigmatic qatorda yog'in giperonim (tur), *qor, yomg'ir, do'l, jala, qirov, shudring* giponim (jins) sanaladi. Graduonimiya (darajalanish)ni sinonimiya (ma'nodoshlik)dan farqlash lozim. Sinonimiya ifoda plani har xil, lekin mazmun planiga ko'ra bir-biriga yaqin bo'lgan so'zlardir. Bizningcha, bu ikki hodisani farqlashda so'zlarning denotativ hamda konnotativ asoslariga tayanib ish ko'rish lozim"[7;36]. O.Bozorov fonetik, leksik va sintaktik sathlardagi graduonimiya (darajalanish)ga atroflicha to'xtalar ekan, lug'aviy darajalanishga alohida baho beradi. Lug'aviy darajalanishning denotativ va konnotativ ma'nolarda voqelanishini, antonimiya va sinonimiyani shakllantirishga xizmat qilishini uqtirib o'tadi[2;35]. Sh.Orifjonova "graduonimik qatorlarning lug'aviy tizimda ajratish va o'rganish so'zlararo ma'noviy munosabatlarni tadqiq qilish ishiga aniqliklar kiritilishi va ularni to'ldirishi mumkin"ligini ta'kidlaydi[6;24].

Tilshunos A.Eshmuminov "O'zbek tili milliy korpusining sinonim so'zlar bazasi" nomli falsafa doktori dissertatsiyasida atoqli tilshunos olim A.Nurmonovning fikrlariga tayangan holda graduonimiya va sinonimiya hodisalarini Alisher Navoiy o'zining "Muhokamat ul-lug'atayn" nomli asarida mukammal yoritgan. Eski o'zbek tili va forsiy tilning imkoniyatlarini

o'zaro qiyoslash evaziga turkiy tilning fors tilidan ustun jihatlarini ochib bergan, degan xulosaga keladi[8;15]. U sinonimik uyalarga diqqat qaratib, mazmunda o'xshash so'zlarning ma'no nozikligini ajratish evaziga, ularning farqlanishini mavjud holatlar asosida ko'rsatib bergan. Masalan, *“ichmoq, sipqormoq, tamshimoq* (suv ichmoq); *yig'lamoq, yig'lamsinmoq, ingramoq, singramoq, o'kurmok, yig'ichqirmoq, sintamoq, hoy-hoylab yig'lamoq* (yig'lamoq); *yasanmoq, bezanmoq* (pardoz qilmoq). Navoiy yuqoridagi fe'llarning ba'zilari umumiy, birlashtiruvchi sememasi bilan bir paradigmani hosil qilsa ham, lekin paradigma a'zolarining har qaysisi muayyan farqlovchi sememaga ham ega ekanligini ko'rsatadi. Masalan, *ingramoq, singramoq, o'kurmok, inchkirmok, yig'lamoq* so'zlari *“yig'lamoq”* birlashtiruvchi sememasi bilan bir paradigmaga mansub bo'lsa ham, lekin ularning har qaysisi yig'lashning xilma-xil ko'rinishlarini ifodalaydi. Bir-biridan yig'lash darajasi bilan farqlanadi. Shoir fikrini isbotlamoq uchun bu so'zlar ishtirok etgan badiiy asarlardan parchalar keltiradi[9;88-89]. Alisher Navoiy dalil uchun keltirilgan leksemalarning har qaysisini she'r ichida ishlatadi va bu so'zlarning matn tarkibidagi badiiy-estetik rolini ko'rsatib beradi. Fors tiliga aynan tarjima qilish mumkin emasligini isbotlaydi va bu bilan ham turk tilining go'zal tomonlarini ochishga harakat qiladi. Shoir sinonimik uya tarkibidagi so'zlarning o'ziga xos farqlovchi ma'nolarini topar ekan, leksema semantik tuzilishining uzviy tahliliga yaqin bo'lgan usuldan foydalanadi[9;88-89]. Alisher Navoiy o'zining badiiy ijodida, ayniqsa, sinonimlarga ko'p murojaat qilgan. Zotan, sinonimlar o'tmishda bo'lgani singari hozirgi paytda ham badiiy stilistikaning asosiy o'zagini, uning joni va qonini tashkil qiladi[10;110].

“Ma'lumki, lug'atda ma'nodosh so'zlarning ba'zan ko'proq qo'llaniladigan variantlari berilib, so'ng kamroq uchraydigan sinonimlari keltirilsa, darajalanish lug'atida, leksemalar hajmning ortishiga ko'ra, ishlatilish ko'lamiga ko'ra, tezlikning oshishiga ko'ra, hashamning ortishiga ko'ra qator belgilar asosida joylashtirilishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, graduonimiya hodisasining sinonimiyadan farqli tomonlarini ochishga xizmat qiladi. Sinonimlar va antonimlar asosida tuzilgan darajalanish qatori har doim ham barcha sinonimlar va antonimlarni o'z ichiga olmasligi odatiy hol, chunki ba'zi sinonimlar, yuqorida ta'kidlaganimizdek, okkazional, kontekstual yoki kognitiv sinonim bo'lishi mumkin. Graduonimiya va sinonimiya hodisalari tashqi tomondan bir-biriga o'xshasa-da, ular mohiyatan boshqa-boshqa hodisalardir”[4;18].

Gradonimik qator a'zolarini sinonimik qator birliklaridan ajratishning asosiy belgisi ma'no va mazmun jihatidan darajalardagi farqdir. Ammo bugungi kungacha ko'plab tillarning sinonimlari lug'atlarida ularning aralash shaklda berilganligi darajani tushunish va farqlashga to'sqinlik qilmoqda. So'zlarning graduonim lug'atlarini yaratish sinonim va gradonimlarni bir-biridan ajratishga yordam beradi. Bundan tashqari, onlayn lug'atlarda sinonimlarni, antonimlarini, shuningdek gradonimik qatorlarni berish bu hodisalarning orasidagi farqlarni aniqlashda zamin yaratadi. Davr talabi va yoshlarning ko'proq kompyuter, internet, ular orqali ma'lumot va bilim olish imkoniyatlari yuqori bo'lgan o'zaro aloqalari ham onlayn lug'atlarni takomillashtirishga, nazariy bilimlarni yangi tadqiqotlarda amalda qo'llashga katta e'tibor berishni talab qiladi.

Muayyan belgi (hodisa) miqdorini kamaytirish yoki ko'paytirish darajalanish hodisasining mazmuni va mohiyatini aniqlashning asosiy mezonidir. Ushbu hodisa til tiplari, til oilasi va uning lahjalari o'rtasidagi munosabatlarda, umuman tilning barcha darajalarida,

ularning birliklarida, umumiy va xususiy tizimlarida, graduonimiyaning falsafiy asoslariga va u shakllanadigan miqyosga qarab ifodalanadi.

Graduonimik munosabatlarga muqobil lingvistik yondashuvni ishlab chiqish uzoq tarixga ega. Faylasuflar narsalar mantig'i haqida gapirganda, bu hodisalarni ham baholashni maqsad qilgan. Tadqiqotimizning oldingi qismida aytib o'tilganidek, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o'zining "Muhokamatul-lug'atayn" asarida "yig'lamoq" fe'li misolida ma'nolari darajalanuvchi so'zlar qatorini keltiradi. L.Bolinjer ingliz tili materiali asosida bu hodisani (u gradatsiya deb nomlagan) tadqiq etib, uning to'rt kategoriyasini ajratadi[12;324]. Shuningdek, ayrim olimlar ravishlar misolida gradatsiya shkalasi tuzilishining assimetriyasini ko'rsatishgan[13], ba'zilar gradatsiya shkalasida belgining eng yuqori cho'qqisini berishgan[14], ayrimlari esa intensivliklarning tasniflarida belgi rivojlanishi (o'sishi yoki pasayishi)ning darajasini ko'rsatuvchi belgilar shkalasini ko'rsatishadi[15]. *I.O.C.Menahon*ning fikricha, hamma so'zlar cheksiz gradatsion qator hosil qiluvchi sinonimlar bo'la oladi[16]. Binobarin, leksika va fonologiyadagi gradual munosabatlar yuzasidan *N.D.Arutyunova*, *N.A.Yeskova*, *C.O.Karsevskiy*, *N.S.Trubesskiy*, *T.Givon* kabi tilshunos olimlar o'z fikrlarini bildirishgan.

Tadqiqotchi M.Otaboyeva falsafa doktori dissertatsiyasi[17;23] da darajalanish hodisasi maxsus qatorlarda namoyon bo'lib, darajalanish qatorlarining a'zosi asosan uch va undan ortiq so'zlarda yaqqol namoyon bo'lishini aytib o'tadi. Ko'p a'zoli qatorlarda umumiy belgi miqdoridagi o'zgarishlar yoki sifatning bosqichlanishini ko'proq namoyon etish imkoniyati mavjud. Darajalanish qatoridagi har bir graduonimning bir-biriga munosabati turlicha bo'ladi. Bu graduonimik munosabatlar miqdor, sifat, tezlik, bir holatdan ikkinchi bir holatga o'zgarish kabilarda aks etib, ozdan ko'pga, ko'pdan ozga, o'rtachadan ko'pga, o'rtachadan ozga, *oz→me'yoriy→ko'p, ko'p→me'yoriy→oz* ko'rinishidagi holatlarda namoyon bo'ladi. Darajalanish qatorining asosiy belgisi miqdor yoki sifatning tadrijiy o'sib yoki kamayib borishini aks ettirgan darajalanmalar (darajalanmalar¹) yoki graduonimlar jamlanmasidan iboratdir (*boshlamoq → davom ettirmoq → tugatmoq* kabi).

Sinonimiya va graduonimiya — lingvistik tushunchalar bo'lib, ular so'zlar orasidagi ma'noviy va grammatik aloqalarni ifodalaydi. Ularning o'xshash va farqli tomonlarini quyidagicha tahlil qilish mumkin:

Sinonimiya — bu biror tilning so'zlarida bir-biriga yaqin yoki bir xil ma'no ifodalovchi so'zlar o'rtasidagi munosabatni anglatadi. Sinonimlar o'zaro ma'no jihatidan bir-biriga yaqindir, lekin ba'zi kichik farqlar mavjudligi uchrab turadi.

Graduonimiya: Graduonimiya (yoki graduatsiya) esa — so'zlarning ma'nosidagi darajalar, daraja farqlari (*tuzuk — durust — yaxshi — ajoyib — ajib*) yoki sifatlarning o'zaro farqlanishini bildiradi. Bu so'zlar odatda sifatning turli darajalarini yoki intensivlikni ifodalaydi. Masalan, "*kambag'al — qashshoq — bechora — faqir — yo'qsil — gado — bechorahol — miskin*" va so'zlari darajalanishni ifodalovchi so'zlardir.

O'xshash tomonlari: Ikkala tushuncha ham so'zlarning ma'no jihatidan bir-biriga bog'langanligini bildiradi. Sinonimlar bir xil ma'noni turlicha ifodalaydi, graduonimlar esa bir xil sifatning turli darajalarini ifodalaydi.

So'zlar o'rtasidagi bog'lanish: Ikkala holatda ham so'zlar o'rtasida bog'lanish mavjud — sinonimlarda ma'no jihatidan o'xshashlik, graduonimiyada esa darajaviy o'zgarish mavjud.

Muayyan kontekstda ishlatilishi: Sinonimlar va graduonimlar tilshunoslikda va nutqda bir xil ma'no yoki daraja ifodalayotgan kontekstga qarab ishlatiladi.

Ma'no farqlari: Sinonimlar ma'nosini o'zaro almashtirish mumkin, masalan, *go'zal* va *chiroyli* so'zlari o'rtasida deyarli ma'no farqi yo'q, ular bir xil ma'noni bildiradi. Graduonimlar esa ma'no jihatidan bir-biriga teng bo'lmagan so'zlar bo'lib, ular bir xil sifatni turli darajalarda ifodalaydi. Masalan, *iliq-issiq-jazirama* so'zlari o'rtasida farq mavjud, chunki ular darajalar orasidagi farqni bildiradi.

Sinonimlar o'rtasidagi farqlar faqat ma'no va ba'zi grammatik xususiyatlarga bog'liq. Ular o'xshash ma'noga ega, lekin ishlatishda kontekstga qarab farqlanadi.

Graduonimlar o'zaro darajaviy farqlarni bildiradi, ya'ni bir-birini to'ldiradi. Masalan, *yaxshi – a'lo – zo'r* bu so'zlar bir xil sifatning turli darajalarini bildiradi.

Sinonimlar sifatlarni yoki holatlarni bir xil ma'noda bildiradi, lekin ular ko'pincha turli kontekstlarda ishlatiladi.

Graduonimlar sifatlarning turli darajalarini ifodalash uchun ishlatiladi, va ular orasidagi farqlar sifatning intensivligi yoki kuchi bilan bog'liq bo'ladi.

Sinonimiya so'zlar o'rtasidagi ma'no o'xshashligini ifodalaydi, graduonimiya esa bir xil sifat yoki holatning turli darajalarini bildiradi. Sinonimlar bir xil ma'no uchun turli so'zlarni ishlatadi, graduonimlar esa biror sifatni darajalar orqali ifodalaydi.

Leksikografiyaga graduonimiyani tatbiq qilishning yana ham bir necha sabablarini keltirish mumkin. Masalan:

Grammatik tizimni tushunish: Graduonimiya tilning grammatik tizimini chuqurroq tushunishda muhimdir. Masalan, sifatlarning **gradatsiyasi** (darajalari) — sifatlarning yuqori, o'rta va past darajalarini aniqlash (masalan, “yaxshi”, “yaxshiroq”, “juda yaxshi”) — tilning morfologik tizimi qanday ishlashini tushunishga yordam beradi. Bu tilshunoslarga grammatik qoidalar va ularning ishlash mexanizmlarini o'rganishda qo'l keladi.

Semantik o'zgarishlarni aniqlash: So'zlarning semantik ma'nosi va uning turli kontekstlardagi o'zgarishlarini tahlil qilishda graduonimiya juda muhimdir. Masalan, so'zlarning ma'nosi bir xil bo'lishi mumkin, lekin ularning kuchi yoki intensivligi turli darajalarda bo'lishi mumkin: *“salqin” → “muzdek salqin”, “yaxshi” → “juda yaxshi”*. Bunday o'zgarishlar so'zlarning semantik darajalanishi orqali ifodalanadi.

Sinonimlar va antonimlarni o'rganish: Graduonimiya sinonimlar va antonimlarni (qarama-qarshi ma'no tushunchalari) o'rganishda ham zarur bo'ladi. So'zlarning bir-biriga o'xshash yoki qarama-qarshi ma'nolarini tahlil qilishda gradatsiya yordamida so'zlarning kuchi va farqlarini aniqlash mumkin. Masalan, *qattiq → o'rta → yumshoq* so'zlari o'rtasidagi farqni darajalanish yordamida aniqlash mumkin.

Metafora va stilistik tahlil: Graduonimiya tilshunoslarga tilning stilistik o'zgarishlarini, jumladan, metaforalarning qanday ishlashini o'rganishda yordam beradi. Masalan, *yuragi muzlagan- yuragi toshdek- yuragi yo'q* kabi iboralarda so'zlar ma'nosi kuchaytirilgan yoki o'zgartirilgan bo'ladi. Darajalanish bu turdagi semantik o'zgarishlarni aniqlashda muhim vositadir.

Fonologik gradatsiya: Fonetik yoki fonologik darajadagi gradatsiya (masalan, tovushlarning kuchayishi yoki kamayishi) ham tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega. Fonologik gradatsiya, masalan, intonatsiya va aksentdagi o'zgarishlar, so'zning talaffuziga ta'sir qiladi va tilning fonetik tuzilishini tushunishga yordam beradi.

Ijtimoiy va pragmatik kontekstlar: Graduonimiya soʻzlarning turli ijtimoiy va pragmatik kontekstlarda qanday ishlashini tushunishda ham qoʻllaniladi. Masalan, biror soʻz ijtimoiy maqomga qarab turlicha maʼno yoki taʼsir koʻrsatishi mumkin. Bu soʻzlarning darajalanishi orqali ifodalanadi, yaʼni ular turli darajalar boʻyicha farq qiladi: *ruxsat etilgan, yoʻl qoʻyilgan, maʼqullangan*.

Matn va muloqotni tahlil qilish: Darajalanish soʻzlarning muloqotdagi oʻzgarishini, shuningdek, matnlardagi semantik va grammatik qatlamlarni oʻrganishda yordam beradi. Matndagi soʻzlar va iboralar oʻrtasidagi farqlarni aniqlashda gradatsiya vositasi sifatida foydalanish, matnning toʻliq maʼnosini tushunish imkonini yaratadi.

Graduonimiya tilshunoslikda soʻz va iboralar oʻrtasidagi darajaviy farqlarni, ularning semantik va grammatik oʻzgarishini oʻrganish uchun muhim vositadir. Soʻzlarning intensivligi, maʼno va shakl darajalari, sinonim va antonimlar, metaforalar va pragmatik kontekstlar kabi aspektlarni tahlil qilishda graduonimiya tilni chuqurroq tushunishga imkon beradi. Bu, ayniqsa, grammatika, semantika, pragmatika va stilistika sohalarida tilning toʻliq va mukammal tahlilini amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, aytish mumkinki, keyingi yillarda oʻzbek tilshunosligida soʻzlararo maʼnoviy munosabatlarning yana bir turi boʻlmish lugʻaviy graduonimiya hodisasi haqidagi qarashlarning shakllanib borayotganligi oʻzbek tili leksikologiya sathida yechimini kutayotgan dolzarb muammolar borligidan dalolat beradi[6]. Bu borada graduonimiya hodisasining anʼanaviy sinonimiya xususidagi qarashlar bilan oʻzaro munosabati masalasiga oydinlik kiritilishi soʻz shakli va ularning maʼnoviy munosabatlari doirasida bajarilgan yangi bir tadqiqotni yuzaga chiqaradi. Jumladan, lugʻaviy maʼno guruhlaridan biri boʻlgan sinonimik soʻzlar orasidagi bunday munosabat maʼno jihatdan bir xil boʻlgan soʻzlar belgisining oz-koʻplik darajasiga koʻra farqlanishiga asoslanadi. Soʻzlarning ana shu munosabatlarini hisobga olib guruhlash, yaʼni soʻzlarning (maʼno) miqdoriy koʻrsatkichiga koʻra darajalanishini asoslovchi guruhlangan soʻzlar qatorini — graduonimik lugʻaviy qatorni tashkil etadi. Bunday guruhlardagi har bir soʻzda ayni bir belgining turli xil darajasi aks etadi. Masalan, *odam – kishi – inson – siymo – daho, nam tortmoq – hoʻl boʻlmoq – ivimoq – boʻkmoq; sabo – shabada – yel – shamol – boʻron – toʻzon – quyun* kabi.

Soʻz maʼnosidagi darajalanuvchi belgi turli soʻzlar guruhida (paradigmalarda) xilma-xil va rang-barang boʻlishi mumkin. Ushbu xilma-xillik hamda rang-baranglik bir guruhdagi soʻzlar (paradigmalar)da maʼlum bir belgining ozlik yoki koʻplik kabi sifati bilan farqlanadi. Masalan, *sabo – shabada – yel – shamol – boʻron – toʻzon – quyun* kabi qatorni oladigan boʻlsak, bunda havo oqimining kuchayib borish darajasining ortib borishi kuzatiladi. Ayni qatordagi leksemalar shu farqliliklarga asoslanib, soʻzlararo maʼnoviy munosabatning bir turi boʻlgan graduonimiya hodisasini shakllanishiga xizmat qiladi. Demak, graduonimik tadqiqotlarning sinonimik qarashlarga taʼsiri kuzatilar ekan, soʻzlararo maʼnoviy munosabatlarning aynanliklardan farqliliklar tomon oʻtib borish holatlarining mavjud boʻlishi tabiiydir.

Aytish lozimki, graduonimik qator maʼlum belgining kamayishi yoki koʻpayishiga asoslanganligi uchun unga kiruvchi har bir aʼzo (graduonim) ayni vaqtda oʻzining muayyan oʻrniga ega boʻladi. Masalan, *hujra → kulba → uy → qasr → koshona → saroy* graduonimik tizimida oʻrin-joyning hajmiga nisbatan katta-kichikligi hamda tashqi koʻrinish belgilari jihati bilan ham (kulba uyga, uy qasrga, qasr koshonaga, koshona esa saroyga nisbatan koʻrkamligi bilan ham) farqlanishini kuzatish mumkin.

Xullas, graduonimik qatorning eng muhim belgisi, ya'ni xususiyati shundaki, bu qatorda aynanlikka nisbatan farqlilik bo'rtib turadi va farqlilik omilining yetakchiligida (bir umumiy sema belgisi miqdorining ozaytirilishi yoki ko'paytirilishi natijasida) yangidan yangi leksemalar (graduonimlar) hosil qilinadi.

Lahza — on — soniya — daqiqa — soat — kun — sutka — hafta — oy — yil -asr — era kabi leksemalarning denotatlari har xil, ular *vaqt miqdorining ortib borishiga ko'ra* darajalanadi va mana shu keskin farq graduonimiyani sinonimiyadan ajratib turadi.

Sinonimik va graduonimik paradigmalar ba'zi hollarda bir nuqtada kesishib, o'zaro to'qnashishi mumkin bo'lsa-da, ular mohiyat e'tibori bilan bir hodisa emas. Sinonimiya, avvalo, so'zning ma'no tuzilmasidagi ifoda va vazifa semalaridagi tafovutlarga asoslanadi. Boshqa tomondan, graduonimik paradigmalarni farqlash so'zlarning nomlash (denotativ) semalarida mujassam bo'lgan miqdoriy daraja va sifat farqlari semantikasi bilan bog'liqdir. Shu boisdan, graduonimik qator tarkibidagi qo'shni birliklar ba'zan sinonimik munosabatlarga kirishishi mumkin. Bu yerda ta'kidlash joizki, sinonimiya va graduonimiya o'rtasidagi tafovut ularning asosiy semantik tayanchlarida yaqqol ko'rinadi: sinonimlar ko'proq funksional-ekspressiv yoki uslubiy farqlarga ega bo'lsa, graduonimik birliklar esa ma'no intensivligi, ya'ni darajalanish masalan, *chang — to'zon — dovul — to'fon* asosida bir-biridan ajraladi. Shu sababli, ular o'zaro o'xshashlik ko'rsatgan hollarda ham, bu faqat yuzaki va shartli o'xshashlik hisoblanadi.

Leksikografiyaga umuman tilshunoslikka darajalanish qonuniyatini tatbiq etish zamonaviy tilshunoslikning muhim talablaridan biridir. Bu tamoyil yordamida so'zlarning ma'no, uslubiy rang, emotsional tus yoki qo'llanish doirasiga ko'ra tizimli tartibda joylashtirilishi ta'minlanadi. Ayniqsa sinonimlar, antonimlar, va metaforik ifodalarni izohlashda darajaviy yondashuv so'zlar orasidagi nozik semantik farqlarni ochib berishga xizmat qiladi. Bu esa leksikografik manbalarni yanada aniq, funksional va didaktik jihatdan boyitadi. Shunday ekan, zamonaviy lug'atlar tuzishda darajalanish tamoyilining qo'llanilishi ilmiy asoslangan, foydalanuvchi uchun qulay va tilning stilistik boyliklarini chuqur aks ettiruvchi yondashuv sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar/Литературы/References:

1. F.Saidova. Lug'atlarda sinonim leksemalar talqini. Filol. fan. fals. dok. diss. – Guliston, 2023. – 137 b.
2. Qosimova M. O'zbek tilidagi fe'llarda semantik graduonimiya va uning leksikografik ahamiyati – Filol.fan.fals.dok. ...diss – Termiz, 2023 – 138 b.
3. Базаров О. Ўзбек тилида даражаланиш: Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 1997. – 270 б.
4. Джумабаева Ж. Турли тизимли тилларида лексик ва стилистик градуонимия. Монография. – Тошкент, 2017. – 210 б.
5. Сепир Э. Градуирование. НЗЛ. Выпуск XVI. Лингвистическая прагматика. – М.:1985. – 504 с
6. Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1996. – 113 б.
7. Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004. – Б. 36.
8. Эшмуинов А. Ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси. Филол. фан. фалс.док. ... дисс. – Қарши, 2022. – 119 б.
9. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.88-89.
10. Дониёров Х., Йўлдошев Б. Адабий тил ва бадиий стиль. – Тошкент: Фан, 1988. –110 б.

11. Bolinger D. Degree words. – Paris: Lions, 1972. – 324 p.
12. Апресян Ю.Д. Лексикическая семантика: синонимическая средства языка. – М., 1995. – 472 с.
13. Червенкова И.В. О показателях меры признака (на материале современного русского языка) // Годишник на Софийския университет, Факультет по славянски филологии, том 68 (1). – София, 1975. – С. 7-110.
14. Григоренко Т.Н. Семантические типы интенсификаторов (на материале современного языка). Лексико-семантическая структура в языке и речевой деятельности. – М, 1983. – С. 62-79.
15. Степанов Ю.С. Антонимо-синонимическая группы слов. Основы общего языкознания. – М.: Провещение, 1975. – 270 с.
16. Отабоева М. Ўзбек ва инглиз тилларида феъллар градуонимияси: Филол. фан. б. фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Андижон, 2022. – 172 б.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 4 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).